

Громко Тетяна
кандидат філологічних наук, доцент
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ НАРОДНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНІ

Вивчення народних географічних термінів (далі НГТ) не є новим в мовознавчих колах. Місцева географічна лексика є значним пластом територіально обмеженої лексики, що означає різні об'єкти ландшафту. Вона є частиною лексичної системи, однієї з термінологічних систем мови або діалекту, тому їй повною мірою властиві будь-якого роду ономасіологічні і семасіологічні процеси, що протікають у сфері конкретної, денотативної

лексикі. У межах окремо взятого народного говору географічні терміни, як правило, однозначні, позбавлені переносно-образних значень і емоційно-експресивної функції, водночас НГТ має свою специфіку, зумовлену тісним зв'язком, по-перше, з топонімічними утвореннями і, по-друге, з реаліями географічного середовища, що динамічно змінюються. Дослідження лексем на позначення географічних об'єктів має важливе значення не лише для мовознавчих студій, а й для природничих, історичних, етнологічних тощо.

Початки вивчення НГТ в Україні (а це описові розвідки зі спробами заміни загальнопоширених інтернаціональних наукових термінів і номенклатурними словами з діалектної та розмовної мови) сягають кінця ХІХ – початку ХХ століття і належать одному з фундаторів власне українського термінознавства І. Г. Верхратському, зокрема у «Знадобах до словаря южнорусского» (Львів, 1908 р.). Першим дослідником народної географічної термінології в Україні вважають основоположника української національної географії С. Л. Рудницького. Його опис «Начерк географічної термінології», що увійшов до «Збірнику математично-природописно-лікарської секції» (Львів, 1908 р.; Т. 12), містить актуальну для того часу інформацію про НГТ. Виданий Я. Ф. Головацьким «Географический словарь западнославянских и южнославянских земель и прилежащих стран» (1884 р.) містить пояснення географічних назв Західної України. У «Словнику геологічної термінології» (Київ, 1923 р.) П. А. Тутковський увів у науковий обіг близько 5 000 українських наукових і загальнонародних термінів.

Лексикографічно цей період досить повно подає НГТ у загальновідомих виданнях: Є. І. Желехівського і С. Н. Недільського «Малорусько-німецький словар» (Т. I–II; 1885–1886 рр.), Б. Д. Грінченка «Словарь української мови» (Т. 1–4; 1907–1909 рр.), академічному «Словнику української мови» (Т. I–XI; 1970–1980 рр.), «Словнику іншомовних слів» (за ред. О. С. Мельничука, 1985 р.), «Сучасному тлумачному словнику української мови» (за ред. проф. В. В. Дубічинського, 2007 р.), «Етимологічному словнику української мови» (за ред. О. С. Мельничука, 1982–2012 рр.), «Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі» (відп. ред. О. С. Стрижак, 1985 р.) та ін.

НГТ міститься й у спеціальних географічних джерелах, зокрема в «Географічній енциклопедії України» (відп. ред. О. М. Маринич 1989–1993 рр.) та ін.

Другий період у вивченні українських НГТ, а це середина – кінець ХХ століття, відзначається укладанням ряду словників та ономастичних розвідок різних регіонів України: це словники С. Грабця «Географічні назви Гуцульщини» (1950 р.), Я. А. Рудницького «Географічні назви Бойківщини» (1962 р.), Т. О. Марусенко «Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов)» («Полесье», 1968 р.), Є. О. Черепанової «Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья» (1984 р.).

До найбільш вагомих і науково обґрунтованих досліджень НГТ належить дисертаційне дослідження Є. О. Черепанової «Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья» (1973 р.) [4] як взірць лексико-семантичного

опису «польових» матеріалів окремого регіону України, що укладені в попередньо вказаному словнику авторки.

Діалектні слова з т.зв. «географічним» значенням подано в ряді широковідомих українських лексикографічних видань, наприклад: В. С. Вашенка «Словник полтавських говорів» (1960 р.), П. С. Лисенка «Словник поліських говорів» (1974 р.), М. В. Никончука «Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)» (1979 р.), В. А. Чабаненка «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» (1992 р.) тощо.

Вагомим внеском у становлення української НГТ є дисертаційне дослідження П. П. Чучки «История становления украинской географической номенклатуры» (1981 р.) [5], основним аспектом якого було дослідження процесу розвитку й становлення української географічної номенклатури від періоду загальносхіднослов'янської мовної єдності до сучасного її стану. Це своєрідне узагальнення, актуальне як для того часу, так і нині.

Українські НГТ в цей час вивчаються в якості назв рельєфу – П. П. Чучка «Назви вершини гори та сідловини в українських говорах Закарпаття»; гідрологічних назв – Й. О. Дзензелівський у ряді статей: «Українські назви для витоку, початку, вершини річки», «Українські назви для гирла, устя річки», «Українські назви для джерела», «Українські народні назви гідрорельєфу. Відгалуження річки, рукава річки, затоки» та ін.; у складі сільськогосподарської лексики – М. В. Никончук, Я. В. Закревська, О. Л. Бабічева та ін.

Третій період вивчення НГТ в Україні – початок ХХІ століття – відзначається науковим розвитком досліджень народних географічних назв у двох напрямках: аналіз окремих розділів (тематичних груп) й узагальнене їх вивчення на окремій території. Сьогодні видано словники: О. К. Данилюк «Словник народних географічних термінів Волині» (1997, 2013) [3], Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (1999) [2] та окремі монографічні розвідки [1].

Дисертаційні роботи Н. П. Сіденко «Географічна апелативна лексика східноstepових говірок Центральної Донеччини» (2003 р.), І. М. Потапчук «Народна географічна термінологія в західноpodільських говірках» (2012 р.), С. В. Шийки «Народна географічна термінологія Рівненщини» (2013 р.), О. М. Слободян «Географічна народна термінологія українських східнослобожанських говірок Луганщини» (2017 р.).

Об'єктом дослідження українських мовознавців сьогодні слугують народні номени й наукові терміни української мови, уживані в різний час для позначення натурогенних об'єктів географічної оболонки Землі. Актуальними є наведення ареальних та хронологічних даних про фіксацію НГТ.

НГТ стали об'єктом багатьох діалектологічних праць в українському мовознавстві. Однак, на жаль, у наш час можна констатувати лакунарність досліджень в межах українського континууму, тобто неповноту репрезентації фактичного матеріалу через відсутність свідчень з окремих ареалів України. Ще однією проблемою визначаємо відсутність системного збирання матеріалу

(укладання уніфікованих питальників), а також визначення єдиних вимог до оформлення й опису фактичного матеріалу та його первинної класифікації.

Українські НГТ вивчаються в аспекті співвідношення споконвічної і запозиченої лексики, етимологічному та системному. Становлення, розвиток і функціонування місцевої народної географічної термінології визначається рядом позамовних і власне мовних факторів, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Сфера функціонування, семантичні зрушення й особливості значення впливають на ареальне закріплення НГТ. Актуальним залишається дослідження динамічних процесів у народній географічній термінології у просторі й часі.

Водночас, не зважаючи на свій не зовсім достатній рівень вивчення НГТ в Україні, в багатьох моментах він міг би бути зразком для інших слов'янських студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т.В. Громко. – Кіровоград, 2000. – 175 с.
2. Громко Т.В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т.В. Громко, В.В. Лучик, Т.І. Поляруш. – Київ-Кіровоград, 1999. – 224 с.
3. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О.К. Данилюк. – Вид. друге, доповн. і виправлене. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 148 с.
4. Черепанова Е. А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е. А. Черепанова: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР» / Е. А. Черепанова. – Минск, 1973. – 26 с.
5. Чучка П. П. История становления украинской географической номенклатуры / П. П. Чучка: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1980. – 17 с.